

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)

 <https://doi.org/10.22067/jgrd.2023.85239.1357>

مقاله پژوهشی - مطالعه موردی

مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، سال بیست و دوم، شماره ۲، تابستان ۱۴۰۳، شماره پیاپی ۴۷

تبیین الگوی گردشگری با محوریت توسعه منطقه‌ای (مورد مطالعه: شهر ساری)^۱

سیدحسن رسولی (دانشجوی دکتری، گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران)

hasanrasoli63@gmail.com

آزیتا رجبی (دانشیار گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران، نویسنده مسئول)

azitarajabi@yahoo.com

صدرالدین متولی (دانشیار گروه جغرافیا، واحد نور، دانشگاه آزاد اسلامی، نور، ایران)

sadr_m1970@yahoo.com

صص ۶۱-۲۷

چکیده

یکی از توان‌های مهم هر منطقه می‌تواند گردشگری و توریسم در آن باشد. حفاظت و توسعه گردشگری سایت‌های میراث جهانی (WH) همیشه یک مسئله علمی کلیدی و فوری بوده است. کشور ما به لطف وجود مواهب طبیعی و پیشینه تاریخی دارای پتانسیل گردشگری بالایی است که در این میان یکی از پرجاذبه‌ترین آنها شهر ساری به عنوان مرکز استان

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۸/۱۷ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۱۰/۰۲ تاریخ تصویب: ۱۴۰۲/۱۰/۰۵

^۱ این مقاله از رساله با عنوان "تدوین الگوی گردشگری شهر ساری در راستای محوریت توسعه منطقه‌ای" استخراج شده است.

مازندران با اقلیم معتدل خزری به شمار می‌رود. شهرستان ساری سرشار از جاذبه های طبیعی، فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی و ورزشی بوده است اما متأسفانه چندان که شایسته است گردشگری و فعالیت های توریستی در این ناحیه رشد نکرده است. این پژوهش بر آن است تا با هدایت توسعه و بهره گیری از توان های موجود در منطقه که بارزترین آن در استان مازندران و شهر ساری، توان های گردشگری است به تعادل و توازن منطقه ای در این استان و ارتقاء توان های شهر ساری دست یابد. پژوهش حاضر به لحاظ روش، توصیفی و به لحاظ هدف کاربردی است. جامعه آماری خبرگان و متخصصان در زمینه گردشگری در شهر ساری بوده که ۴۵ خبره از میان جامعه از طریق نمونه‌گیری خوشه‌ای هدفمند انتخاب شده‌اند. ابزار جمع‌آوری اطلاعات در پژوهش حاضر، پرسشنامه بوده است که میان ۴۵ نفر از متخصصان و خبرگان در زمینه گردشگری توزیع شده است. برای تحلیل اطلاعات از روش دیمتل فازی استفاده شده است و یافته‌ها نشان داده است که میزان تأثیرگذاری شاخص "اقلیم" بر بهبود گردشگری شهر ساری با محوریت توسعه منطقه‌ای نسبت به سایر شاخص‌ها بیشتر می‌باشد و شاخص "جهانی شدن و رقابت" در اولویت بعدی قرار دارد. همچنین میزان تأثیرپذیری شاخص "اتصال به فناوری نوین جهانی (اینترنت)" نیز از سایر شاخص‌ها بیشتر می‌باشد. در نهایت نیز برای گردشگری شهر ساری با محوریت توسعه منطقه‌ای، الگویی طراحی شده است.

کلیدواژه‌ها: صنعت گردشگری، توان اقتصادی، توسعه متوازن، توسعه منطقه‌ای، ساری.

۱. مقدمه

یکی از مشکلات اصلی و ضعف‌های کنونی ساختار مناطق در کشور ما توسعه ناموزون سکونتگاه‌هاست که موجب عدم تعادل و در پی آن، عدم برخورداری مطلوب از امکانات است که متعاقباً نتیجه این چرخه مجدداً موجب تشدید عدم توسعه‌یافتگی می‌گردد، لذا اکنون شاهد عواقب روزافزونی چون افزایش مهاجرت‌ها، تخریب محیط زیست، فقر و سطح پایین زندگی و در نتیجه کیفیت نامطلوب زندگی مردم هستیم. از این رو امری مهم در برنامه‌ریزی مناطق

آشکار می‌گردد که تعادل و توازن منطقه‌ای است و دیری است محققین زیادی به دنبال ایجاد یک برنامه مطلوب برای تحقق آن‌اند. یکی از راهکارهای مناسب عنوان شده برای حل این معضلات توجه به ظرفیت‌های درونی مناطق است. رشد و باروری ظرفیت‌های درونی هر منطقه می‌تواند به رشد تمامی سکونتگاه‌ها کمک نموده و با برنامه‌ریزی صحیح می‌تواند موجبات تعادل و توازن در منطقه را فراهم نماید (پوراصغر و کاشف مبارکه، ابراهیمی خوسفی و کشتکار، ۱۳۹۹: ۲۵).

یکی از توان‌های مهم هر منطقه می‌تواند گردشگری و توریسم در آن باشد. هر منطقه با توجه به شرایط خاص خود ممکن است پتانسیل خوبی برای رشد گردشگری داشته باشد که نیازمند توجه و ارتقاء است. از این روی می‌توان با توسعه ظرفیت‌های گردشگری و ارتقاء صنعت گردشگری در مناطق مستعد با برنامه‌ریزی صحیح به دنبال متعادل نمودن توسعه و توازن در سکونتگاه‌ها بود؛ به نحوی که با بهره‌گیری از استعدادهای موجود در نقاط گوناگون یک منطقه، هر سکونتگاه سهم قابل قبولی از توان‌های گردشگری را به خود اختصاص داده و بدین ترتیب موجب رشد و توسعه متوازن در تمامی سطح منطقه گردد (مودودی ارخودی و فردوسی، ۱۴۰۲: ۲۴۳).

همچنین گردشگری نقش مهمی در توسعه زیرساخت‌ها و ایجاد درآمد در دولت و نیز در بخش خصوصی و همچنین اشتغال‌زایی به صورت مستقیم و غیرمستقیم می‌گردد. علاوه بر اقتصاد، گردشگری تاثیر وسیعی در ابعاد اجتماعی، فرهنگی، زیست محیطی و غیره می‌تواند داشته باشد (الیاس‌پور و سنجری کنارصندل، ۱۴۰۲: ۱۲۴). به نحوی که مستقیماً فرهنگ مردم را تحت تاثیر قرار داده و موجب ایجاد تغییرات زیادی در جهت مثبت یا منفی در محیط زندگی ساکنان و محیط زیست می‌گردد. اما با این وجود مسئله موجود این است که چطور باید از آثار مثبت و فواید گردشگری در مقیاس منطقه بهره برد و از نتایج منفی آن کاست. به نحوی که این آثار و عواید به تمام منطقه سود رسانده و در همه سطوح مورد استفاده قرار گیرد (Marinello et al, 2021: 321). لذا آشکار است که مسئله چگونگی بهره‌گیری از

گردشگری پایدار منطقه‌ای در راستای تعادل بخشی به کل منطقه مغفول مانده و مطالعات انجام شده در زمینه گردشگری با محوریت توسعه منطقه‌ای و نیز بهره‌گیری از آن در جهت تعادل-بخشی منطقه‌ای کفایت نمی‌کند و به نظر می‌رسد این مسئله نیازمند مطالعات بیشتری است. کشور ما به لطف وجود مواهب طبیعی متعدد و متنوع و پیشینه تاریخی بسیار کهن و ارزشمند دارای پتانسیل ارزش گردشگری بالایی است که در این میان یکی از پرجاذبه‌ترین آنها شهر ساری به عنوان مرکز استان مازندران و یکی از شهرهای شمالی کشور با اقلیم معتدل خزری به شمار می‌رود که در این پژوهش مورد تحقیق و مطالعه قرار می‌گیرد (دعاگویان و اسدی‌فرد، ۱۳۹۸: ۳۹).

مازندران به عنوان یکی از قطب‌های گردشگری بسیار مهم کشور مورد توجه بسیاری از گردشگران بوده است که مقصد اکثر این گردشگران غرب استان بوده است. و این در حالی است که شرق استان شهرستان ساری سرشار از جاذبه‌های طبیعی، فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی و ورزشی بوده است اما متأسفانه چندان که شایسته است گردشگری و فعالیت‌های توریستی در این ناحیه رشد نکرده است عدم شناخت کافی ظرفیتها و پتانسیل‌های موجود در شرق استان مازندران کمبود امکانات و خدمات گردشگری بعد مسافت دوری از ساحل دریا، بی‌توجهی مسئولین جهت شناسایی این ظرفیت‌ها عدم برنامه ریزی صحیح تفکر سنتی مردم از سفر به مازندران جهت استفاده از دریا می‌تواند از دلایل عدم توسعه گردشگری در این منطقه باشد (فیروزجائیان، صالحی و غلامرضازاده، ۱۳۹۴: ۱۷۲).

شهر ساری یکی از شهرهای مهم و جذاب استان مازندران است که دارای جاذبه‌های گردشگری متنوعی است. با این حال، در این شهر نیز معضلاتی در حوزه گردشگری وجود دارد که می‌توان به این موارد اشاره کرد: ۱- ترافیک شدید در فصل تابستان و روزهای تعطیل: در فصل تابستان و روزهای تعطیل، شهر ساری به دلیل جاذبه‌های گردشگری خود، به یکی از مقاصد پرطرفدار برای تفریح و سفر مسافران تبدیل می‌شود. این مسئله باعث شده که ترافیک شدیدی در شهر صورت بگیرد و باعث عدم رضایت گردشگران و شهروندان محلی شود. ۲-

کمبود امکانات رفاهی: در بسیاری از مناطق گردشگری شهر ساری، کمبود امکانات رفاهی مانند توالتهای عمومی، پارکینگها، رستورانها و اقامتگاههای مناسب وجود دارد. این مسئله باعث عدم رضایت گردشگران و کاهش تعداد بازدیدکنندگان می‌شود. ۳- نبود اطلاعات کافی برای گردشگران: در بسیاری از مناطق گردشگری شهر ساری، نبود اطلاعات کافی برای گردشگران وجود دارد. این مسئله باعث می‌شود که گردشگران به سختی بتوانند به جاذبه‌های گردشگری مورد نظر خود دسترسی پیدا کنند و تجربه گردشگری مناسبی نداشته باشند. ۴- نبود برنامه‌ریزی مناسب برای توسعه گردشگری: در شهر ساری، نبود برنامه‌ریزی مناسب برای توسعه گردشگری باعث شده است که امکانات و خدمات گردشگری در این شهر به صورت نامناسب و بدون برنامه‌ریزی صورت گیرد. این مسئله باعث می‌شود که تجربه گردشگری در شهر ساری به عنوان یک مقصد گردشگری مطلوب، کاهش یابد.

از این رو این پژوهش نیز در این مسیر برابر آن است تا با هدایت توسعه و بهره‌گیری از توان‌های موجود در منطقه که بارزترین آن در استان مازندران و شهر ساری، توان‌های گردشگری است به تعادل و توازن منطقه‌ای در این استان و ارتقاء توان‌های شهر ساری دست یابد. لذا بر این اساس هدف این پژوهش نیز جذب گردشگران به استان و استفاده از این پتانسیل برای تمامی بخش‌های آن است به نحوی که عواید حاصل از آن در کل سطح استان پخش شود و بتوان با استفاده از آن به ارتقاء صنعت گردشگری در ساری با رویکرد توسعه منطقه‌ای دست یافت.

مطالعات داخلی و خارجی فراوانی در رابطه با گردشگری و توسعه منطقه‌ای انجام شده که به مرور برخی از آنها می‌پردازیم:

- معرفی و همکاران (۱۴۰۱)، در مقاله خود با عنوان نقش خوشه‌های گردشگری در توسعه منطقه‌ای (نمونه موردی: خوشه گردشگری قم)، یافته‌های تحقیق ارتباط بین افزایش شدت روابط در خوشه‌های گردشگری با افزایش رقابت پذیری منطقه‌ای تایید می‌نماید. همچنین عوامل موثر بر توسعه و تحریک رقابت پذیری منطقه‌ای را به ترتیب درجه تاثیر در قالب ۴

عامل: ۱) روابط اجتماعی؛ ۲) روابط مکانی جغرافیایی؛ ۳) روابط اقتصادی و ۴) روابط نهادی- سازمانی معرفی می‌کند.

- آقاجانی و ازکیا (۱۳۹۴)، در مقاله خود با عنوان تحلیل جامعه شناختی تاثیرات صنعت گردشگری بر توسعه منطقه ای استان گیلان (مورد مطالعه: شهرستان رشت). یافته های پژوهش نشان می‌دهد که ۲۴ عامل تاثیر صنعت گردشگری بر توسعه منطقه ای با درجه تاثیرات متفاوت عبارتند از تغییر سبک زندگی، کمبود زیرساخت های گردشگری، ایجاد درآمد، نحوه مدیریت گردشگری، بهبود مدیریت ضایعات و پسماند، تغییر روابط شخصی، افزایش کیفیت زندگی، آثار زیست محیطی مانند آلودگی، ارتقای کیفیت محیطی، اهمیت دادن جامعه محلی به منابع طبیعی، جاذبه های فرهنگی، آمیختگی فرهنگی، بهسازی محیط زیست و چشم اندازهای طبیعی، معرفی جاذبه های انسان ساخت، آلودگی زیست محیطی، فعالیت تنش زای گردشگران، زیرساخت های گردشگری، برداشت جامعه میزبان، افزایش مشارکت مردم محلی، کمبود تسهیلات لازم برای گردشگری، ایجاد اشتغال و کارآفرینی، معرفی فرهنگ های بومی و محلی و معرفی جاذبه های طبیعی. یافته های کیفی تحقیق، مدل سازی رگرسیون به روش کمی را تایید کرد.

- کاپنیوسکا^۱ (۲۰۱۳)، در مقاله خود با عنوان به سوی تعریف خوشه گردشگری، به بررسی مشکل تأثیر خوشه‌ها بر بهره‌وری شرکت‌های کوچک و متوسط و رقابت‌پذیری مقصد بر اساس تئوری اقتصادی با استفاده از مطالعه موردی و روش کار میدانی و همچنین مطالعه ادبیات پرداخت. او به این نتیجه رسید که گردشگری به یک جزء جدایی ناپذیر از سبک زندگی ما و در نتیجه یک صنعت جهانی تبدیل شده است که تولید کنندگان و مصرف کنندگان آن در سراسر جهان پراکنده شده اند. به نظر می‌رسد روندهای آینده گردشگری نشان می‌دهد که مسافران نه تنها به «آنجا» بودن، بلکه به مشارکت، یادگیری و تجربه مکانی که از آن بازدید می‌کنند، اهمیت می‌دهند. همچنین نتایج نشان داد که مناطق گردشگری لهستان (مناطق مقصد)

¹ Magdalena Kachniewska

برای مقابله با انتظارات گردشگری مدرن بسیار ضعیف بوده و به رویکردی نوآورانه و تحلیل دقیق پتانسیل گردشگری نیاز دارند. برتری عددی SMEها در TDAهای لهستانی، هماهنگی تلاش‌های با هدف تشکیل خوشه را بسیار دشوار می‌کند. علاوه بر این، نگرانی SMEها برای همکاری (تسلط روابط رقابتی بر روابط تعاونی)، سطح پایین اعتماد اجتماعی و عدم تمایل به همکاری با مقامات محلی، شروع ابتکارات جدید را بسیار دشوار می‌کند. شایان توجه است که آیا RTTOها و LTOها (اگرچه در بسیاری از جنبه‌ها از خوشه‌های گردشگری با هم تفاوت دارند) می‌توانند نقطه شروع طرح خوشه یا حتی کارگزار موقت خوشه باشند.

- کاستا و لیما^۱ (۲۰۱۸) در مقاله خود با عنوان همکاری در گردشگری و توسعه منطقه‌ای، نتایج این مطالعه نشان می‌دهد که ذینفعان اهمیت همکاری برای به دست آوردن هم‌افزایی که توسعه گردشگری و قلمرو را تضمین می‌کند را درک می‌کنند. آنها مجموعه‌ای از مزایای همکاری را شناسایی و شناسایی می‌کنند و از برخی از مشکلات مرتبط با آن آگاهی جمعی دارند، اما لزوماً مانع تمایل آنها به همکاری نمی‌شود.

- راجرسون^۲ (۲۰۱۵) در مقاله خود با عنوان گردشگری و توسعه منطقه‌ای (مورد مطالعه: مناطق آسیب دیده آفریقای جنوبی)، ماهیت و رشد گردشگری در این مناطق نشان داده است که عمدتاً گردشگری داخلی است و بر بازدید از دوستان و اقوام متمرکز است. چشم انداز توسعه منطقه‌ای در نهایت به استفاده از دارایی‌های بالقوه برای گردشگری تفریحی بستگی دارد. چالش‌های کلیدی برای توسعه منطقه‌ای به رهبری گردشگری اولیه در آفریقای جنوبی شناسایی شده است.

۲. مبانی نظری

¹ Teresa Costa & Maria João Lima

² Christian M Rogerson

صنعت گردشگری تحت تأثیر پیشران‌های خاصی همچون مؤلفه‌های سیاسی - نهادی، اقتصادی، اجتماعی - فرهنگی، زیست‌محیطی و کالبدی شکل گرفته، روند تحولات آن منوط به نحوه اثرگذاری و اثرپذیری این پیشران‌های گوناگون می‌باشد. همچنین این پیشران‌ها دارای ارتباطات گوناگونی با همدیگر بوده که آینده این صنعت را ترسیم می‌کنند (عزت‌پناه، ۱۳۹۹: ۶۹). مدیریت گردشگری شهری به عنوان یک وزنه تعادلی در چارچوب دستیابی به گردشگری پایدار شهری می‌باشد. هر گونه ناکارآمدی مدیریت گردشگری شهری بنا پیچیدگی جریان گردشگری در عصر حاضر پیامدهای منفی بسیاری را به دنبال دارد. از این رو اهمیت بررسی مدیریت گردشگری شهری با توجه به مباحث مطرح شده راهکارهای مناسب برای سنجش وضعیت و پیامدهای جریان گردشگری در شهرها می‌باشد (عینالی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۱۰).

با یک نگاه کلی با توجه به تعامل عوامل متفاوت اقتصادی، فرهنگی، سیاسی، علمی، امنیتی و تکنولوژیکی در توسعه، کارکردهای صنعت گردشگری، کارکرد کامل توسعه هستند. صنعت گردشگری با توجه به طولانی بودن زنجیره‌های پیشین و پسین فعالیت‌های مرتبط با آن و نیز طولانی بودن فرایند خدمات‌رسانی به مسافر، افراد، بنگاه‌های اقتصادی و اجتماعی بخش خصوصی و دستگاه‌های دولتی فراوانی را به خود مشغول می‌سازد. با توجه به گسترده بودن این حیطه نتایج و کارکردهای متفاوتی را در جامعه به عهده داشته و نتایج متفاوتی به وجود می‌آورد. کارکردهای اقتصادی در تولید درآمد، ایجاد اشتغال، سرمایه‌گذاری، ارزآوری، صادرات پنهان و افزایش رشد اقتصادی، کارکردهای اجتماعی و فرهنگی در ایجاد ارتباط بین ملت‌ها، بالا بردن سطح فرهنگ و اطلاعات عمومی و انتظارات، دگرپذیری و مهمان‌نوازی، تقویت باورها و معرفی و یگانه کردن برخی عناصر فرهنگی، کارکردهای علمی در انتقال تکنولوژی، تعامل نگرش‌ها و معرفی محصولات و دستاوردهای صنعتی و علمی و کارکردهای سیاسی در ارتباط بین دولت‌ها، افزایش قدرت چانه‌زنی، افزایش مقبولیت بین‌المللی، افزایش ریشه‌ای نمودن عوامل موثر بر امنیت افزایی اقتصادی - اجتماعی در داخل جامعه از اهم

کارکردهای صنعت گردشگری هستند (فیضی و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۳۱). این در حالی است که شهر که پیچیده‌ترین و متنوع‌ترین جلوه‌های زندگی بشری را در خود دارد، بدون مدیریت یکپارچه شهری بی‌سامان می‌شود (صفرآبادی و احمدپور، ۱۳۹۸: ۷۱). مدیریت یکپارچه شهری فرایند بکارگیری مؤثر و کارآمد منابع مادی و انسانی در برنامه‌ریزی، سازماندهی، بسیج منابع، امکانات و هدایت و کنترل آن است (صادقیها و نوری، ۱۴۰۰: ۴).

مرور ادبیات برنامه‌ریزی گردشگری نشان می‌دهد که تاکنون چهار رویکرد عمده در مورد برنامه‌ریزی بخش گردشگری وجود داشته است:

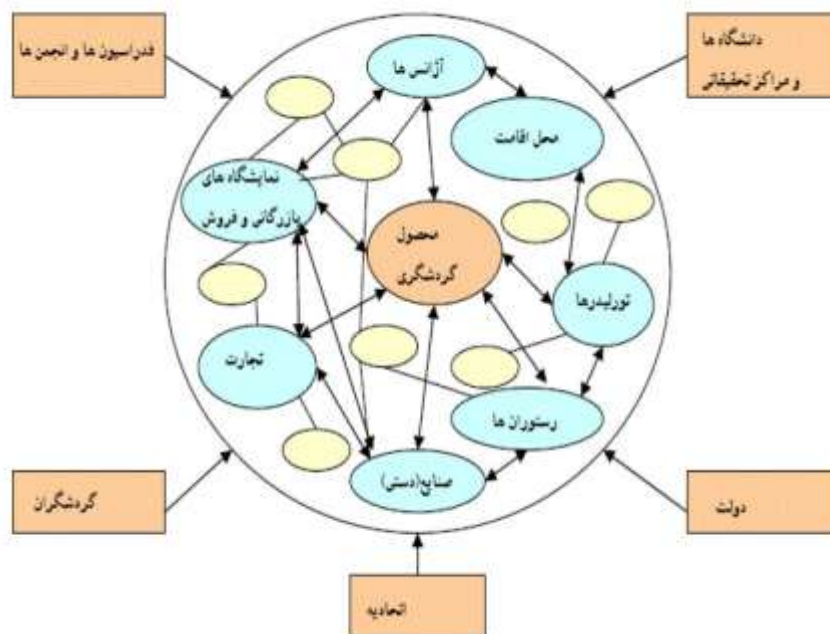
- ۱- دیدگاه رشدگرا که گردشگری را ابزاری برای بهبود شاخص‌های اقتصادی می‌داند.
 - ۲- رویکرد فیزیکی - فضایی که گردشگری را یک پدیده فضایی و منبع مورد استفاده در ساماندهی فضا می‌داند.
 - ۳- دیدگاه اجتماعی که گردشگری را برای شکوفایی بهبود شرایط زیستی جوامع مفید می‌داند.
 - ۴- رویکرد توسعه پایدار که گردشگری را به مثابه ابزاری توانمند در راستای اجرای سیاست‌های توسعه پایدار مورد بررسی و تحلیل قرار می‌دهد و رویکردی جدید به شمار می‌رود (داوری و امینی، ۱۴۰۲: ۴۳).
- در مباحث گردشگری یک رویکرد دیگر که توجه خبرگان گردشگری را جلب کرده، برنامه‌ریزی استراتژیک است. برنامه‌ریزی استراتژیک گردشگری به جهت قابلیت انطباق با شرایط بحرانی تفاوت ویژه‌ای با سایر برنامه‌های گردشگری دارد. بیشتر جنبه عملیاتی دارد و رویدادهای خلاف انتظار را مد نظر قرار می‌دهد (Wang, 2018: 49). اهمیت برنامه‌ریزی استراتژیک گردشگری نسبت به سایر رویکردهای برنامه‌ریزی گردشگری از این رو است که، این نوع برنامه‌ریزی، به عوامل محیطی و فرهنگی - اجتماعی بر اساس تحلیل دقیق منابع و توسعه کنترل شده، تاکید بیشتری می‌نماید. برنامه‌ریزی استراتژیک گردشگری با نگرش بلندمدت به پیش‌بینی آینده می‌پردازد و از این رو اطلاعاتی را در خود دارد که برای اقدامات دراز مدت مدیران بسیار مفید خواهد بود و اقدامات واحدهای مختلف را در یک مسیر جهت

می‌بخشد. برنامه‌ریزی استراتژیک به سازمان‌ها این امکان را می‌دهد که با شیوه خلاق عمل کنند و بدین گونه سرنوشت خود را رقم بزنند (بابادی و بافقی‌زاده، ۱۴۰۲: ۳۲۹).

با توجه به اتکای بیش از حد اقتصاد ایران به صادرات نفت خام و آسیب‌پذیری فراوان آن در اثر تغییرات قیمت نفت و سایر شوک‌های اقتصادی و غیراقتصادی، توسعه صنعت گردشگری تا حد زیادی می‌تواند این آسیب‌پذیری را بکاهد و سیاستگذاران اقتصادی را نیز در فائق آمدن بر مشکلات جاری، از قبیل کمبود درآمدهای ارزی، پایین بودن سطح درآمد جامعه، پایین بودن صادرات غیرنفتی و مشکل بیکاری، کمک کند (طلعتی و حیدری، ۱۴۰۲: ۳۲). شهر ساری دارای توان‌های بالقوه و جاذبه‌های متعدد گردشگری است و قابلیت‌های اطمینان‌بخشی را برای توسعه و گسترش این صنعت دارا می‌باشد. موقعیت و ویژگی‌های جغرافیایی و اقلیمی آثار قابل توجه تاریخی، فرهنگی و طبیعی پتانسیل بالایی را در زمینه گردشگری به این منطقه بخشیده است و به عنوان یک منطقه توریست‌پذیر مطرح می‌سازد. لذا توسعه گردشگری می‌تواند عامل مهم و تاثیرگذار در رشد و توسعه این شهر باشد. اما دستیابی به این مزایا و پتانسیل‌ها، زمانی امکان‌پذیر خواهد بود که برنامه صحیح و متمرکزی که قابلیت بازخورد و تطبیق با شرایط جدید را داشته باشد ارائه شود.

بر این اساس توجه به راهبرد توسعه‌ای خوشه‌ای ضروری می‌نماید که این راهبرد برای نخستین بار توسط مایکل پورتر در دهه ۱۹۹۰ در راستای تقویت توان رقابتی و ابزاری جهت ارتقاء رقابت‌پذیری منطقه‌ای مورد توجه قرار گرفته است (شاه‌آبادی، مرادی و بابایی، ۱۴۰۲: ۶۳). از آن پس، توسعه از طریق فعالیت‌های خوشه‌ای نقش محوری و بارزی در سیاست‌های اقتصادی و صنعتی کشورها و مناطق به ویژه مناطق گردشگری ایفا نموده است (Kujawa, 2017: 194). به بیان دیگر موفقیت بنگاه‌های کسب و کار کوچک و متوسط نسبت به بنگاه‌های کسب و کار بزرگ موجب شده است تا از این بنگاه‌ها به عنوان موتور محرک رشد و توسعه اقتصادی یاد شود (Liu et al, 2022: 43). مطالعات نشان می‌دهد که علت موفقیت SMEها نسبت به بنگاه‌های بزرگ در عملکرد خوشه‌ای آنها می‌باشد که با پیوستگی مشترک با

منابع به وجود آمده است (Mohammed, 2022: 409). بر همین مبنا در حال حاضر در بیشتر کشورهای دنیا راهبرد توسعه خوشه‌ای جایگزین تمرکز بر راهبردهای سنتی توسعه اقتصاد مناطق شده است؛ چرا که راهبرد عملکرد خوشه‌ای با مزایای حاصل از هم‌جواری و هم‌مکانی واحدهای کسب و کار هم‌طیف، ایجاد فرصت و تهدیدهای مشترک و نظایر آن منجر به رشد و توسعه منطقه‌ای، ایجاد اشتغال و در نهایت بالا بردن ارزش‌های منطقه می‌گردد (قاسم‌زاده، سمیع‌فرد، زنجانی و سارلی، ۱۴۰۲: ۴۰). با توجه به این که ادبیات خوشه‌های گردشگری، متأثر از ادبیات خوشه‌های صنعتی می‌باشد (Manuel et al, 2017: 524)؛ لذا در بیشتر نقاط مشترک بوده و نمی‌توان مرز مشخصی از نظر ادبیات نظری میان خوشه‌های صنعتی و خوشه‌های گردشگری تعیین نمود (Rustamova, 2023: 82). خوشه به مجموعه‌ای از واحدهای کسب و کار کوچک و متوسط اطلاق می‌شود که در یک منطقه جغرافیایی تمرکز یافته، دارای روابط همکاری تخصصی بوده و از چالش‌ها و فرصت‌های مشترک برخوردارند (نادری، ابراهیم‌بای سلامی، فلاح شمس و قالیباف اصل، ۱۴۰۱: ۵). عموماً خوشه‌ها تعداد زیادی از واحدهای کسب و کار خرد، متوسط و حتی بزرگ را در بر می‌گیرند که از نظر جغرافیایی می‌توانند در سطح روستا، شهر و یا شهرستان پراکنده باشند. با توجه به تعریف خوشه‌های صنعتی، می‌توان خوشه‌های گردشگری را نیز این‌گونه تعریف نمود. همانند خوشه‌های صنعتی، مشخصه‌های اصلی خوشه گردشگری، «تمرکز جغرافیایی و بخشی»، «همکاری در ارائه خدمات مکمل برای گردشگر» و «چالش‌ها و فرصت‌های مشترک» است (Go & Kang, 2023: 62). (شکل شماره

شکل ۱- شبکه‌ها و عناصر فعال در یک خوشه گردشگری

مأخذ: Da C, 2005

همانطور که شکل شماره ۱ نیز نشان می‌دهد آژانس‌های مسافرتی و جابجایی، اماکن اقامتی، انواع مراکز نمایشگاهی و بازرگانی، تجاری، رستوران‌ها، شرکت‌های مسافرتی و تولیدرها، انواع صنایع دستی و ... در کنار محصول اصلی گردشگری (مذهبی، تاریخی، ورزشی و ...) هسته اصلی خوشه گردشگری را شکل می‌دهند. (Da C, 2005: 51).

۳. روش تحقیق

پژوهش حاضر از بعد هدف، کاربردی و از بعد ماهیت توصیفی - تحلیلی می‌باشد. در بخش نظری، اطلاعات مورد نیاز از طریق منابع مختلف جمع‌آوری شده است. بخشی از مطالعات از

طریق مطالعات کتابخانه‌ای و استفاده از اسناد و مدارک و گزارش‌ها جمع‌آوری شد و بخش دیگر با مراجعه به ارگان‌هایی نظیر میراث فرهنگی و گردشگری، مرکز آمار، مهندسين مشاور و کتابخانه‌های دانشکده‌های معماری و شهرسازی، مردم شهر، متخصصین و مطالعه اسناد و گزارشات ذی‌ربط تهیه و تدوین گردید. ابزار مورد استفاده برای گردآوری داده‌ها در پژوهش حاضر از حیث مطالعات کتابخانه‌ای نیز شامل فیش‌برداری، جدول، نمودار، نقشه، کتب، مقالات و ... بوده و به لحاظ مطالعات میدانی، ابزار جمع‌آوری اطلاعات، شامل پرسشنامه بوده است. برای تحلیل اطلاعات نیز از تکنیک دیمتل فازی استفاده شده است. تکنیک دیمتل فازی یک روش تصمیم‌گیری فازی است که برای مدلسازی عدم قطعیت و تردید در تصمیم‌گیری‌ها استفاده می‌شود. در این تکنیک، به هر گزاره‌ای یک مجموعه فازی از احتمالات نسبت داده می‌شود. سپس با استفاده از قوانین ترکیب دمپستر-شافر، مجموعه‌ای از احتمالات برای هر گزاره به دست می‌آید. در نهایت، با استفاده از این احتمالات، تصمیم‌گیری صورت می‌گیرد. بر اساس مطالعات نظری، معیارها و شاخص‌های گردشگری در پژوهش حاضر به صورت شکل شماره ۲ می‌باشد.

¹ Dempster-Shafer theory

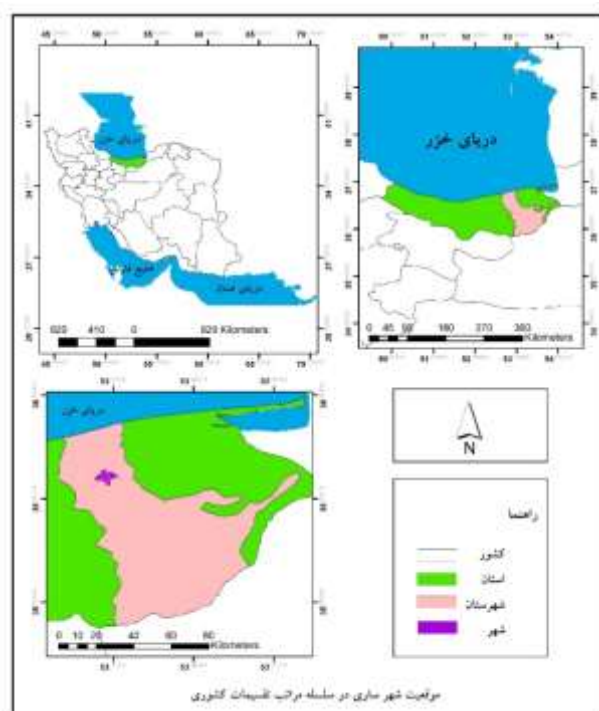

شکل ۲- معیارها و شاخص‌های گردشگری پژوهش با رویکرد توسعه منطقه‌ای

ترسیم: نگارندگان، ۱۴۰۲

۴. قلمرو تحقیق

شهر ساری مرکز استان مازندران و شهرستان ساری است. این شهر بر سر راه ارتباطی، تجاری، گردشگری و زیارتی مرکز ایران با بخش‌های شرقی استان مازندران و استان خراسان (به‌ویژه شهر مشهد) قرار دارد. از طرف دیگر به علت موقعیت سیاسی-اداری آن از اهمیت و اعتبار ویژه‌ای برخوردار است. (حسینی، ۱۳۹۵: ۸۳). شهر ساری به دلیل نزدیکی به تهران و قرار گرفتن در مسیر ارتباطی خراسان رضوی از موقعیت ویژه‌ای برخوردار می‌باشد. از نزدیک‌ترین شهرهای اطراف ساری می‌توان به شهرهای قائمشهر در غرب، نکا در شرق، جویبار در شمال و کیاسر در جنوب اشاره نمود. از لحاظ موقعیت طبیعی، این شهر در جنوب دریای مازندران و در منطقه جلگه‌ای و نسبتاً مسطح شهرستان ساری قرار گرفته و تنها قسمت‌های جنوبی و جنوب غربی آن به کوه‌ها و تپه ماهورهای کم‌ارتفاع منتهی می‌گردد. رودخانه تجن که از پرآب‌ترین رودخانه‌های استان می‌باشد، با انشعابات خود از ارتفاعات جنوبی شهرستان سرچشمه گرفته و پس از عبور از بخش شرقی شهر به سمت شمال و دریای خزر حرکت می‌نماید. از لحاظ توپوگرافی عمومی شهر ساری در طبقه ارتفاعی ۱۰۰-۰ استقرار یافته و شیب عمومی شهر از جنوب به شمال و بسیار ملایم است (مهندسین مشاور مازندطرح، ۱۳۹۴: ۲۴). شکل شماره ۳ موقعیت جغرافیایی شهر در منطقه را نشان می‌دهد.

شکل ۳- موقعیت شهر ساری در منطقه

ترسیم: نگارندگان، ۱۴۰۲

۵. بحث و یافته‌ها

جهت بررسی عوامل اثرگذار بر گردشگری شهر ساری با محوریت توسعه منطقه‌ای در این پژوهش از روش دیمتل فازی استفاده شده است که مراحل آن در ادامه ارائه شده است. جدول شماره ۱ شاخص‌های مورد بررسی در این روش را نشان می‌دهد.

جدول ۱- معیارها و شاخص‌های گردشگری پژوهش با رویکرد توسعه منطقه‌ای

منبع	نماد شاخص	شاخص	نماد معیار	معیار
عباسی کشکولی و همکاران، ۱۴۰۰	E ₁	ثروت	C ₁	توان اقتصادی
شاه‌آبادی و همکاران، ۱۳۹۹	E ₂	جهانی شدن و رقابت		
جعفری و همکاران، ۱۳۹۹	E ₃	میزان اشتغال		
رفیعی دارائی و همکاران، ۱۳۹۹؛ بامری‌نژاد و همکاران، ۱۳۹۸	E ₄	میزان درآمد		
Cheng & Zhong, 2019	E ₅	اقلیم (آب‌وهوا)	C ₂	ظرفیت‌های گردشگری
سیدجباری و همکاران، ۱۳۹۸	E ₆	سرمایه فرهنگی مقصد		
صفایی‌پور و همکاران، ۱۳۹۴	E ₇	اتصال به فناوری نوین جهانی (اینترنت)		
احمدی و همکاران، ۱۳۹۸	E ₈	رویداد	C ₃	جاذبه‌های گردشگری
ملکی و همکاران، ۱۳۹۶	E ₉	عدم تخریب کاربری های زمین به ویژه در حوزه طبیعی		
حسین‌زاده دلیر و همکاران، ۱۳۹۳	E ₁₀	دسترسی	C ₄	میزان خدمات
حسام و آقائی‌زاده، ۱۳۹۸	E ₁₁	اماکن اقامتی		

ماخذ: نگارندگان، ۱۴۰۲

با توجه به جدول شماره ۱، می‌توان گفت که شاخص "میزان اشتغال" نشان دهنده اهمیت تأمین اشتغال برای جوامع محلی است. توسعه گردشگری می‌تواند به ایجاد فرصت‌های شغلی در بخش‌های مختلف اقتصادی شهر ساری کمک کند و به افزایش درآمد جوامع محلی و کاهش بیکاری منجر شود.

شاخص "میزان درآمد" نیز به اهمیت تأمین درآمد برای جوامع محلی و افزایش درآمد شهر ساری اشاره دارد. توسعه گردشگری می‌تواند به افزایش درآمد شهر ساری از طریق فروش سوغاتی‌ها، خدمات گردشگری و افزایش تقاضا برای خدمات رفاهی و غذایی کمک کند.

شاخص "سرمایه فرهنگی مقصد" به اهمیت حفظ و توسعه منابع فرهنگی، تاریخی و طبیعی شهر ساری اشاره دارد. توسعه گردشگری باید به گونه‌ای باشد که به حفظ و توسعه این منابع کمک کند و به جذب گردشگران به دلیل این منابع کمک کند.

شاخص "رویداد" به اهمیت برگزاری رویدادهای گردشگری در شهر ساری اشاره دارد. برگزاری رویدادهای متنوع مانند جشنواره‌ها، نمایشگاه‌ها و کنسرت‌ها می‌تواند به جذب گردشگران و تحریک فعالیت‌های اقتصادی در شهر ساری کمک کند.

شاخص "عدم تخریب کاربری‌های زمین به ویژه در حوزه طبیعی" به اهمیت حفظ و حفاظت از محیط زیست شهر ساری اشاره دارد. توسعه گردشگری باید به گونه‌ای باشد که به حفظ و حفاظت از منابع طبیعی شهر ساری کمک کند و در عین حال به جذب گردشگران کمک کند. شاخص "دسترسی" به اهمیت دسترسی به شهر ساری برای گردشگران اشاره دارد. توسعه گردشگری باید به گونه‌ای باشد که به دسترسی آسان و راحت به شهر ساری برای گردشگران کمک کند.

شاخص "اماکن اقامتی" به اهمیت ارائه خدمات اقامتی برای گردشگران اشاره دارد. توسعه گردشگری باید به گونه‌ای باشد که به ارائه امکانات اقامتی متنوع و با کیفیت در شهر ساری کمک کند و به جذب گردشگران کمک کند.

در گام اول، بعد از آن که عوامل و شاخص‌های منتخب تأثیرگذار بر گردشگری شهر ساری با محوریت توسعه منطقه‌ای شناسایی شدند، پاسخ خبرگان به این شاخص‌ها جمع شده و نتایج آن به صورت یک ماتریس 11×11 در جدول شماره ۲ ارائه شده است.

با استفاده از این روش، ماتریس مرتبط با شاخص‌های منتخب تأثیرگذار بر گردشگری شهر ساری با محوریت توسعه منطقه‌ای را می‌توان نرمال کرد. در نهایت، با استفاده از مقادیر نرمال شده شاخص‌ها، می‌توان به تحلیل و بررسی تأثیر هر شاخص بر گردشگری شهر ساری پرداخت.

جدول ۲- ماتریس اولیه تصمیم‌گیری

	E ₁			E ₂			E ₃			E ₄			E ₅			E ₆		
E ₁	0	0	0	0	0.125	0.375	0.125	0.375	0.625	0	0.125	0.375	0	0.25	0.5	0.25	0.5	0.75
E ₂	0.625	0.875	1	0	0	0	0.625	0.875	1	0.25	0.375	0.625	0.5	0.75	0.875	0.625	0.875	1
E ₃	0.5	0.75	0.875	0.5	0.75	0.875	0	0	0	0	0.25	0.5	0	0	0.25	0.375	0.625	0.75
E ₄	0	0	0.25	0.125	0.25	0.5	0	0.125	0.375	0	0	0	0	0.25	0.5	0.625	0.875	1
E ₅	0.625	0.875	1	0.625	0.875	1	0.625	0.875	1	0.25	0.5	0.75	0	0	0	0.25	0.5	0.75
E ₆	0.5	0.75	1	0.5	0.75	1	0.25	0.5	0.75	0.375	0.625	0.875	0.125	0.375	0.625	0	0	0
E ₇	0.25	0.375	0.625	0	0.25	0.5	0	0.125	0.375	0.25	0.375	0.625	0	0.125	0.375	0.5	0.75	1
E ₈	0.25	0.5	0.75	0	0.125	0.375	0	0.25	0.5	0.5	0.75	1	0.125	0.375	0.625	0	0.25	0.5
E ₉	0.125	0.375	0.625	0.25	0.5	0.75	0.5	0.75	0.875	0.75	1	1	0.5	0.75	1	0.75	1	1
E ₁₀	0.25	0.375	0.625	0.25	0.375	0.625	0.25	0.375	0.625	0.25	0.5	0.75	0.25	0.5	0.75	0.375	0.625	0.75
E ₁₁	0.25	0.5	0.75	0.5	0.75	1	0.125	0.375	0.625	0.25	0.5	0.75	0.75	1	1	0.5	0.75	1

ادامه جدول ۲- ماتریس اولیه تصمیم‌گیری

	E ₇			E ₈			E ₉			E ₁₀			E ₁₁		
E ₁	0.375	0.625	0.75	0	0.125	0.375	0	0.125	0.375	0.5	0.75	1	0.625	0.875	1
E ₂	0.625	0.875	1	0.375	0.625	0.875	0.625	0.875	1	0.375	0.5	0.625	0.25	0.5	0.75
E ₃	0.75	1	1	0.625	0.875	1	0.25	0.5	0.75	0.25	0.5	0.75	0.375	0.5	0.625
E ₄	0.625	0.875	1	0.625	0.875	1	0.625	0.875	1	0.25	0.5	0.75	0.375	0.625	0.875
E ₅	0.25	0.375	0.625	0.5	0.75	1	0.25	0.5	0.75	0.5	0.75	1	0.625	0.875	1
E ₆	0.5	0.75	1	0.375	0.625	0.875	0.625	0.875	1	0.625	0.875	1	0.5	0.75	1
E ₇	0	0	0	0.5	0.75	1	0.375	0.625	0.75	0	0.125	0.375	0.375	0.625	0.75
E ₈	0.5	0.75	1	0	0	0	0.625	0.875	1	0.5	0.75	1	0.25	0.375	0.625
E ₉	0.75	1	1	0.75	1	1	0	0	0	0.25	0.5	0.75	0.375	0.625	0.875
E ₁₀	0	0.25	0.5	0.25	0.5	0.75	0.625	0.875	1	0	0	0	0.375	0.625	0.75
E ₁₁	0.5	0.75	0.875	0.75	1	1	0.625	0.875	1	0.125	0.25	0.5	0	0	0

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۲

در گام بعدی ماتریسی که در جدول شماره ۲ ارائه شده است نرمالایز می‌گردد که ماتریس نرمالایز شده در جدول شماره ۳ نشان داده شده است.

جدول ۳- ماتریس نرمال شده در روش دیمتل فازی

	E ₁			E ₂			E ₃			E ₄			E ₅			E ₆		
E ₁	0.000	0.000	0.000	0.000	0.014	0.041	0.014	0.041	0.068	0.000	0.014	0.041	0.000	0.027	0.055	0.027	0.055	0.082
E ₂	0.068	0.096	0.110	0.000	0.000	0.000	0.068	0.096	0.110	0.027	0.041	0.068	0.055	0.082	0.096	0.068	0.096	0.110
E ₃	0.055	0.082	0.096	0.055	0.082	0.096	0.000	0.000	0.000	0.000	0.027	0.055	0.000	0.000	0.027	0.041	0.068	0.082
E ₄	0.000	0.000	0.027	0.014	0.027	0.055	0.000	0.014	0.041	0.000	0.000	0.000	0.000	0.027	0.055	0.068	0.096	0.110
E ₅	0.068	0.096	0.110	0.068	0.096	0.110	0.068	0.096	0.110	0.027	0.055	0.082	0.000	0.000	0.000	0.027	0.055	0.082
E ₆	0.055	0.082	0.110	0.055	0.082	0.110	0.027	0.055	0.082	0.041	0.068	0.096	0.014	0.041	0.068	0.000	0.000	0.000
E ₇	0.027	0.041	0.068	0.000	0.027	0.055	0.000	0.014	0.041	0.027	0.041	0.068	0.000	0.014	0.041	0.055	0.082	0.110
E ₈	0.027	0.055	0.082	0.000	0.014	0.041	0.000	0.027	0.055	0.055	0.082	0.110	0.014	0.041	0.068	0.000	0.027	0.055
E ₉	0.014	0.041	0.068	0.027	0.055	0.082	0.055	0.082	0.096	0.082	0.110	0.110	0.055	0.082	0.110	0.082	0.110	0.110
E ₁₀	0.027	0.041	0.068	0.027	0.041	0.068	0.027	0.041	0.068	0.027	0.055	0.082	0.027	0.055	0.082	0.041	0.068	0.082
E ₁₁	0.027	0.055	0.082	0.055	0.082	0.110	0.014	0.041	0.068	0.027	0.055	0.082	0.082	0.110	0.110	0.055	0.082	0.110

ادامه جدول ۳- ماتریس نرمال شده در روش دیمتل فازی

	E ₇			E ₈			E ₉			E ₁₀			E ₁₁		
E ₁	0.041	0.068	0.082	0.000	0.014	0.041	0.000	0.014	0.041	0.055	0.082	0.110	0.068	0.096	0.110
E ₂	0.068	0.096	0.110	0.041	0.068	0.096	0.068	0.096	0.110	0.041	0.055	0.068	0.027	0.055	0.082
E ₃	0.082	0.110	0.110	0.068	0.096	0.110	0.027	0.055	0.082	0.027	0.055	0.082	0.041	0.055	0.068
E ₄	0.068	0.096	0.110	0.068	0.096	0.110	0.068	0.096	0.110	0.027	0.055	0.082	0.041	0.068	0.096
E ₅	0.027	0.041	0.068	0.055	0.082	0.110	0.027	0.055	0.082	0.055	0.082	0.110	0.068	0.096	0.110
E ₆	0.055	0.082	0.110	0.041	0.068	0.096	0.068	0.096	0.110	0.068	0.096	0.110	0.055	0.082	0.110
E ₇	0.000	0.000	0.000	0.055	0.082	0.110	0.041	0.068	0.082	0.000	0.014	0.041	0.041	0.068	0.082
E ₈	0.055	0.082	0.110	0.000	0.000	0.000	0.068	0.096	0.110	0.055	0.082	0.110	0.027	0.041	0.068
E ₉	0.082	0.110	0.110	0.082	0.110	0.110	0.000	0.000	0.000	0.027	0.055	0.082	0.041	0.068	0.096
E ₁₀	0.000	0.027	0.055	0.027	0.055	0.082	0.068	0.096	0.110	0.000	0.000	0.000	0.041	0.068	0.082
E ₁₁	0.055	0.082	0.096	0.082	0.110	0.110	0.068	0.096	0.110	0.014	0.027	0.055	0.000	0.000	0.000

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۲

در مرحله بعدی، درایه‌های اول، دوم و سوم در قالب هر جدول به صورت جداگانه قرار می‌گیرند. (جداول شماره ۴ تا ۶)

جدول ۴- درایه های اول از ماتریس نرمال شده (ماتریس HL)

	E ₁	E ₂	E ₃	E ₄	E ₅	E ₆	E ₇	E ₈	E ₉	E ₁₀	E ₁₁
E ₁	0.00 0	0.00 0	0.01 4	0.00 0	0.00 0	0.02 7	0.04 1	0.00 0	0.00 0	0.05 5	0.06 8
E ₂	0.06 8	0.00 0	0.06 8	0.02 7	0.05 5	0.06 8	0.06 8	0.04 1	0.06 8	0.04 1	0.02 7
E ₃	0.05 5	0.05 5	0.00 0	0.00 0	0.00 0	0.04 1	0.08 2	0.06 8	0.02 7	0.02 7	0.04 1
E ₄	0.00 0	0.01 4	0.00 0	0.00 0	0.00 0	0.06 8	0.06 8	0.06 8	0.06 8	0.02 7	0.04 1
E ₅	0.06 8	0.06 8	0.06 8	0.02 7	0.00 0	0.02 7	0.02 7	0.05 5	0.02 7	0.05 5	0.06 8
E ₆	0.05 5	0.05 5	0.02 7	0.04 1	0.01 4	0.00 0	0.05 5	0.04 1	0.06 8	0.06 8	0.05 5
E ₇	0.02 7	0.00 0	0.00 0	0.02 7	0.00 0	0.05 5	0.00 0	0.05 5	0.04 1	0.00 0	0.04 1
E ₈	0.02 7	0.00 0	0.00 0	0.05 5	0.01 4	0.00 0	0.05 5	0.00 0	0.06 8	0.05 5	0.02 7
E ₉	0.01 4	0.02 7	0.05 5	0.08 2	0.05 5	0.08 2	0.08 2	0.08 2	0.00 0	0.02 7	0.04 1
E ₁₀	0.02 7	0.02 7	0.02 7	0.02 7	0.02 7	0.04 1	0.00 0	0.02 7	0.06 8	0.00 0	0.04 1
E ₁₁	0.02 7	0.05 5	0.01 4	0.02 7	0.08 2	0.05 5	0.05 5	0.08 2	0.06 8	0.01 4	0.00 0

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۲

جدول ۵- درایه های دوم از ماتریس نرمال شده (ماتریس HM)

	E ₁	E ₂	E ₃	E ₄	E ₅	E ₆	E ₇	E ₈	E ₉	E ₁₀	E ₁₁
E ₁	0.00 0	0.01 4	0.04 1	0.01 4	0.02 7	0.05 5	0.06 8	0.01 4	0.01 4	0.08 2	0.09 6
E ₂	0.09 6	0.00 0	0.09 6	0.04 1	0.08 2	0.09 6	0.09 6	0.06 8	0.09 6	0.05 5	0.05 5
E ₃	0.08 2	0.08 2	0.00 0	0.02 7	0.00 0	0.06 8	0.11 0	0.09 6	0.05 5	0.05 5	0.05 5
E ₄	0.00 0	0.02 7	0.01 4	0.00 0	0.02 7	0.09 6	0.09 6	0.09 6	0.09 6	0.05 5	0.06 8

	E ₁	E ₂	E ₃	E ₄	E ₅	E ₆	E ₇	E ₈	E ₉	E ₁₀	E ₁₁
E ₅	0.09 6	0.09 6	0.09 6	0.05 5	0.00 0	0.05 5	0.04 1	0.08 2	0.05 5	0.08 2	0.09 6
E ₆	0.08 2	0.08 2	0.05 5	0.06 8	0.04 1	0.00 0	0.08 2	0.06 8	0.09 6	0.09 6	0.08 2
E ₇	0.04 1	0.02 7	0.01 4	0.04 1	0.01 4	0.08 2	0.00 0	0.08 2	0.06 8	0.01 4	0.06 8
E ₈	0.05 5	0.01 4	0.02 7	0.08 2	0.04 1	0.02 7	0.08 2	0.00 0	0.09 6	0.08 2	0.04 1
E ₉	0.04 1	0.05 5	0.08 2	0.11 0	0.08 2	0.11 0	0.11 0	0.11 0	0.00 0	0.05 5	0.06 8
E ₁₀	0.04 1	0.04 1	0.04 1	0.05 5	0.05 5	0.06 8	0.02 7	0.05 5	0.09 6	0.00 0	0.06 8
E ₁₁	0.05 5	0.08 2	0.04 1	0.05 5	0.11 0	0.08 2	0.08 2	0.11 0	0.09 6	0.02 7	0.00 0

جدول ۶- درایه های سوم از ماتریس نرمال شده (ماتریس HU)

	E ₁	E ₂	E ₃	E ₄	E ₅	E ₆	E ₇	E ₈	E ₉	E ₁₀	E ₁₁
E ₁	0.00 0	0.04 1	0.06 8	0.04 1	0.05 5	0.08 2	0.08 2	0.04 1	0.04 1	0.11 0	0.11 0
E ₂	0.11 0	0.00 0	0.11 0	0.06 8	0.09 6	0.11 0	0.11 0	0.09 6	0.11 0	0.06 8	0.08 2
E ₃	0.09 6	0.09 6	0.00 0	0.05 5	0.02 7	0.08 2	0.11 0	0.11 0	0.08 2	0.08 2	0.06 8
E ₄	0.02 7	0.05 5	0.04 1	0.00 0	0.05 5	0.11 0	0.11 0	0.11 0	0.11 0	0.08 2	0.09 6
E ₅	0.11 0	0.11 0	0.11 0	0.08 2	0.00 0	0.08 2	0.06 8	0.11 0	0.08 2	0.11 0	0.11 0
E ₆	0.11 0	0.11 0	0.08 2	0.09 6	0.06 8	0.00 0	0.11 0	0.09 6	0.11 0	0.11 0	0.11 0
E ₇	0.06 8	0.05 5	0.04 1	0.06 8	0.04 1	0.11 0	0.00 0	0.11 0	0.08 2	0.04 1	0.08 2
E ₈	0.08 2	0.04 1	0.05 5	0.11 0	0.06 8	0.05 5	0.11 0	0.00 0	0.11 0	0.11 0	0.06 8
E ₉	0.06 8	0.08 2	0.09 6	0.11 0	0.11 0	0.11 0	0.11 0	0.11 0	0.00 0	0.08 2	0.09 6
E ₁₀	0.06 8	0.06 8	0.06 8	0.08 2	0.08 2	0.08 2	0.05 5	0.08 2	0.11 0	0.00 0	0.08 2
E ₁₁	0.08 2	0.11 0	0.06 8	0.08 2	0.11 0	0.11 0	0.09 6	0.11 0	0.11 0	0.05 5	0.00 0

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۲

سپس در مرحله بعدی لازم است که از فرمول‌های $HL*(I-HL)^{-1}$ و $HM*(I-HM)^{-1}$ و $HU*(I-HU)^{-1}$ استفاده شود. در این قسمت باید گام‌های فرمول به ترتیب اجرا شود. ابتدا ماتریس همانی (I) را در نظر می‌گیریم، یک ماتریس 11×11 که درایه‌های قطر اصلی آن یک و بقیه درایه‌های آن صفر می‌باشد. (جدول شماره ۷)

جدول ۷- ماتریس همانی (ماتریس I)

	E ₁	E ₂	E ₃	E ₄	E ₅	E ₆	E ₇	E ₈	E ₉	E ₁₀	E ₁₁
E ₁	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
E ₂	۰	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
E ₃	۰	۰	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
E ₄	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
E ₅	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰
E ₆	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۰	۰	۰
E ₇	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۰	۰
E ₈	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۰
E ₉	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۰
E ₁₀	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۰
E ₁₁	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۲

بعد از مشخص شدن ماتریس همانی، باید تفاوت ماتریس همانی را با ماتریس‌های HL و HM و HU محاسبه کرد و سپس معکوس سه ماتریس اخیر محاسبه شده و در مرحله بعدی، هر یک از ماتریس‌های HL و HM و HU در سه ماتریس معکوس ضرب می‌گردد که در نهایت سه ماتریس مربوط به درایه‌های اول و دوم و سوم با یکدیگر ادغام شده و ماتریس نهایی فازی شده به شرح جدول شماره ۸ تشکیل می‌گردد.

جدول ۸- ماتریس فازی شده

	E ₁			E ₂			E ₃			E ₄			E ₅			E ₆		
E ₁	0.011	0.064	0.351	0.011	0.074	0.371	0.020	0.093	0.380	0.010	0.076	0.386	0.011	0.083	0.364	0.042	0.133	0.472
E ₂	0.096	0.207	0.591	0.024	0.104	0.460	0.088	0.190	0.542	0.054	0.153	0.548	0.072	0.173	0.522	0.103	0.234	0.653
E ₃	0.074	0.168	0.501	0.067	0.154	0.472	0.014	0.076	0.371	0.021	0.117	0.460	0.016	0.079	0.395	0.067	0.180	0.542
E ₄	0.018	0.088	0.444	0.028	0.105	0.443	0.013	0.088	0.415	0.024	0.093	0.416	0.016	0.104	0.424	0.092	0.201	0.571
E ₅	0.094	0.203	0.596	0.088	0.189	0.564	0.086	0.187	0.548	0.050	0.160	0.565	0.021	0.096	0.441	0.061	0.193	0.636
E ₆	0.078	0.187	0.606	0.073	0.174	0.574	0.046	0.148	0.534	0.066	0.175	0.589	0.034	0.137	0.516	0.036	0.143	0.575
E ₇	0.039	0.108	0.432	0.011	0.088	0.396	0.009	0.073	0.371	0.043	0.112	0.430	0.011	0.076	0.368	0.070	0.165	0.515
E ₈	0.039	0.128	0.485	0.012	0.084	0.425	0.011	0.094	0.422	0.071	0.159	0.509	0.026	0.108	0.431	0.025	0.132	0.520
E ₉	0.044	0.160	0.563	0.051	0.160	0.544	0.072	0.178	0.537	0.108	0.222	0.593	0.071	0.177	0.541	0.116	0.253	0.662
E ₁₀	0.045	0.124	0.474	0.043	0.117	0.449	0.042	0.115	0.435	0.046	0.139	0.483	0.042	0.127	0.442	0.065	0.173	0.539
E ₁₁	0.055	0.166	0.561	0.075	0.177	0.553	0.036	0.139	0.502	0.055	0.165	0.555	0.099	0.198	0.529	0.087	0.217	0.645

ادامه جدول ۸- ماتریس فازی شده

	E ₇			E ₈			E ₉			E ₁₀			E ₁₁		
E ₁	0.054	0.149	0.482	0.018	0.101	0.453	0.018	0.101	0.444	0.063	0.141	0.461	0.080	0.166	0.484
E ₂	0.109	0.246	0.671	0.082	0.218	0.664	0.105	0.238	0.661	0.070	0.172	0.571	0.065	0.191	0.614
E ₃	0.110	0.227	0.581	0.095	0.209	0.584	0.058	0.174	0.551	0.048	0.146	0.502	0.066	0.160	0.516
E ₄	0.096	0.209	0.586	0.097	0.210	0.592	0.097	0.210	0.581	0.047	0.142	0.505	0.063	0.167	0.544
E ₅	0.068	0.192	0.642	0.091	0.225	0.681	0.065	0.199	0.646	0.081	0.193	0.612	0.099	0.221	0.643
E ₆	0.092	0.228	0.691	0.078	0.214	0.684	0.104	0.237	0.683	0.091	0.203	0.623	0.085	0.209	0.656
E ₇	0.022	0.097	0.431	0.074	0.171	0.532	0.061	0.159	0.500	0.016	0.088	0.422	0.057	0.147	0.480
E ₈	0.076	0.186	0.579	0.026	0.110	0.486	0.090	0.196	0.574	0.067	0.159	0.525	0.047	0.137	0.518
E ₉	0.124	0.266	0.680	0.124	0.265	0.687	0.046	0.163	0.574	0.058	0.177	0.591	0.077	0.208	0.634
E ₁₀	0.030	0.145	0.531	0.055	0.168	0.559	0.092	0.203	0.571	0.020	0.089	0.425	0.063	0.166	0.526
E ₁₁	0.093	0.229	0.651	0.118	0.252	0.668	0.104	0.237	0.655	0.043	0.145	0.553	0.034	0.133	0.531

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۲

در مرحله بعدی ماتریس فازای شده در مرحله پیشین، فازای زدایی می‌گردد و پس از آن لازم است که میزان جمع سطری و ستونی ماتریس را بدست آورد؛ که در جدول شماره ۹ نمایش داده شده است.

جدول ۹- ماتریس فازای زدایی شده

فازی زدایی	E ₁	E ₂	E ₃	E ₄	E ₅	E ₆	E ₇	E ₈	E ₉	E ₁₀	E ₁₁	D
E ₁	0.374	0.395	0.417	0.410	0.390	0.538	0.563	0.489	0.481	0.549	0.594	5.200
E ₂	0.725	0.503	0.665	0.630	0.625	0.798	0.825	0.785	0.809	0.673	0.714	7.751
E ₃	0.606	0.567	0.399	0.503	0.425	0.642	0.733	0.716	0.640	0.577	0.611	6.418
E ₄	0.478	0.490	0.444	0.457	0.459	0.699	0.720	0.726	0.717	0.577	0.638	6.406
E ₅	0.727	0.687	0.668	0.644	0.479	0.732	0.744	0.813	0.748	0.728	0.782	7.753
E ₆	0.718	0.678	0.607	0.687	0.576	0.637	0.824	0.801	0.830	0.751	0.779	7.888
E ₇	0.490	0.423	0.393	0.493	0.393	0.615	0.470	0.637	0.590	0.453	0.563	5.521
E ₈	0.547	0.452	0.451	0.608	0.476	0.569	0.689	0.532	0.699	0.621	0.590	6.235
E ₉	0.635	0.624	0.641	0.741	0.645	0.825	0.853	0.859	0.650	0.681	0.749	7.903
E ₁₀	0.542	0.514	0.498	0.554	0.507	0.636	0.587	0.645	0.700	0.461	0.619	6.262
E ₁₁	0.646	0.660	0.563	0.640	0.664	0.771	0.786	0.832	0.802	0.622	0.589	7.577
R	6.488	5.994	5.745	6.367	5.638	7.462	7.795	7.835	7.666	6.694	7.229	

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۲

در مرحله بعدی حاصل جمع و تفاوت میان متغیرهای D و R را محاسبه می‌کنیم که در جدول شماره ۱۰ نشان داده شده است.

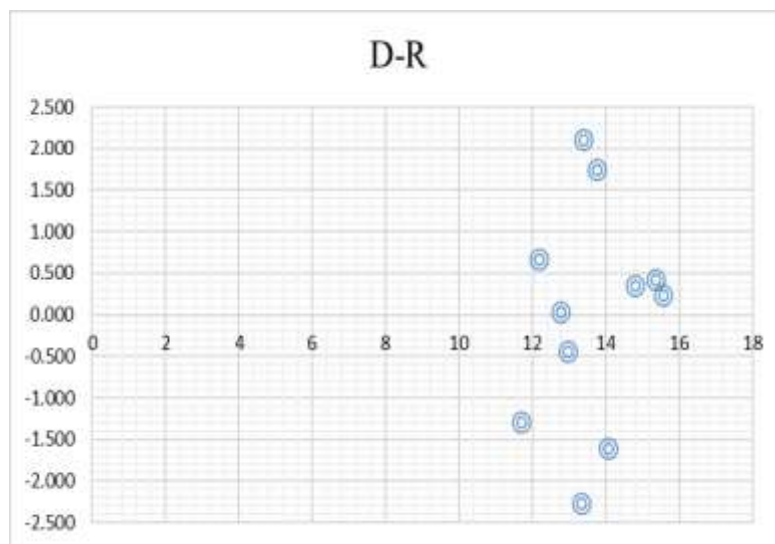
جدول ۱۰- حاصل جمع و تفاوت میان مجموع سطر و ستون ماتریس فازی زادیی شده

	ثروت	جهانی شدن و رقابت	میزان اشتغال	میزان درآمد	اقلیم (آب‌وهوا)	سرمایه فرهنگی مقصد	اتصال به فناوری نوین جهانی (اینترنت)	رویداد	عدم تخریب کاربری- های زمین به ویژه در حوزه طبیعی	دسترسی	اماکن اقامتی
D+R	11.688	13.745	12.163	12.773	13.391	15.35	13.316	14.07	15.569	12.956	14.806
D-R	-1.288	1.757	0.673	0.039	2.115	0.426	-2.274	-1.600	0.237	-0.432	0.348

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۲

برای بررسی تأثیرگذاری و تأثیرپذیری شاخص‌های موثر بر گردشگری شهر ساری با محوریت توسعه منطقه‌ای، می‌توان از روش‌های مختلفی استفاده کرد. در این روش، ابتدا شاخص‌های موثر بر گردشگری شهر ساری با محوریت توسعه منطقه‌ای شناسایی می‌شوند. سپس برای هر شاخص، تأثیر آن بر سایر شاخص‌ها و همچنین تأثیر سایر شاخص‌ها بر آن محاسبه می‌شود. این اطلاعات در یک ماتریس قرار می‌گیرند که به عنوان ماتریس تأثیرات شناخته می‌شود. با استفاده از این ماتریس، می‌توان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری هر شاخص را بر روی سایر شاخص‌ها بررسی کرد. به عنوان مثال، اگر شاخص "اماکن اقامتی" تأثیر مثبتی بر شاخص "تعداد گردشگران" داشته باشد، می‌توان از این ماتریس استفاده کرد تا ببینیم که تغییر در شاخص "اماکن اقامتی" چه تأثیری بر شاخص "تعداد گردشگران" خواهد داشت. با استفاده از این روش، می‌توان به تحلیل و بررسی تأثیرگذاری و تأثیرپذیری شاخص‌های موثر بر گردشگری شهر ساری با محوریت توسعه منطقه‌ای پرداخت و در نهایت، به بهبود و توسعه گردشگری در این شهر کمک کرد.

در نهایت با توجه به جدول شماره ۱۰ میزان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری شاخص‌های یازده‌گانه پژوهش مشخص شده است. در شکل شماره ۴ نیز میزان اثرات شاخص‌ها به روشنی مشاهده می‌گردد.

شکل ۴- تاثیرگذاری و تاثیرپذیری شاخص‌های موثر بر گردشگری شهر ساری با محوریت توسعه منطقه‌ای

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۲

در شکل شماره ۴ همانطور که مشخص است هر چه شاخص در راستای محور Y ها به سمت بالاتر باشد، تاثیرگذاری بیشتری بر بهبود گردشگری شهر ساری با محوریت توسعه منطقه‌ای داشته و هر چه شاخص در راستای محور Y ها پایین‌تر باشد، میزان تأثیرپذیری بیشتری دارد. مطابق با جدول شماره ۱۱ و شکل شماره ۴ میزان تأثیرگذاری شاخص "اقلیم" بر بهبود گردشگری شهر ساری با محوریت توسعه منطقه‌ای نسبت به سایر شاخص‌ها بیشتر می‌باشد و شاخص "جهانی شدن و رقابت" در اولویت بعدی قرار دارد.

همچنین میزان تأثیرپذیری شاخص "اتصال به فناوری نوین جهانی (اینترنت)" نیز از سایر شاخص‌ها بیشتر می‌باشد.

از طرفی دیگر با محاسبه ارزش آستانه ماتریس فازی‌زدایی شده نیز می‌توان به روابط میان شاخص‌ها پی برد. در جدول شماره ۱۱ روابط میان شاخص‌ها نشان داده شده است.

جدول ۱۱- رابطه میان شاخص‌های موثر بر گردشگری شهر ساری با محوریت توسعه منطقه‌ای

رابطه میان شاخص‌ها	E ₁	E ₂	E ₃	E ₄	E ₅	E ₆	E ₇	E ₈	E ₉	E ₁₀	E ₁₁
E ₁	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
E ₂	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
E ₃	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
E ₄	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
E ₅	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
E ₆	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
E ₇	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
E ₈	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
E ₉	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
E ₁₀	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
E ₁₁	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۲

شاخص "اقلیم" در واقع به وضوح نشان دهنده اهمیت آب و هوای منطقه برای جذب گردشگران است. شهر ساری با داشتن آب و هوای ملایم و زیبای خود، می‌تواند به یکی از مقاصد گردشگری مورد علاقه تبدیل شود. اما باید توجه داشت که در صورت تغییرات آب و هوایی شدید، تأثیرات منفی بر روی تعداد بازدیدکنندگان و در نتیجه درآمد گردشگری خواهد داشت. شاخص "جهانی شدن و رقابت" نیز به اهمیت رقابت با دیگر مقاصد گردشگری در سطح جهان و ارائه خدمات و امکانات برتر نسبت به آن‌ها اشاره دارد. در واقع، توسعه گردشگری در شهر ساری باید به گونه‌ای باشد که با دیگر مقاصد گردشگری رقابت کند و بتواند بازدیدکنندگان را به خود جذب کند.

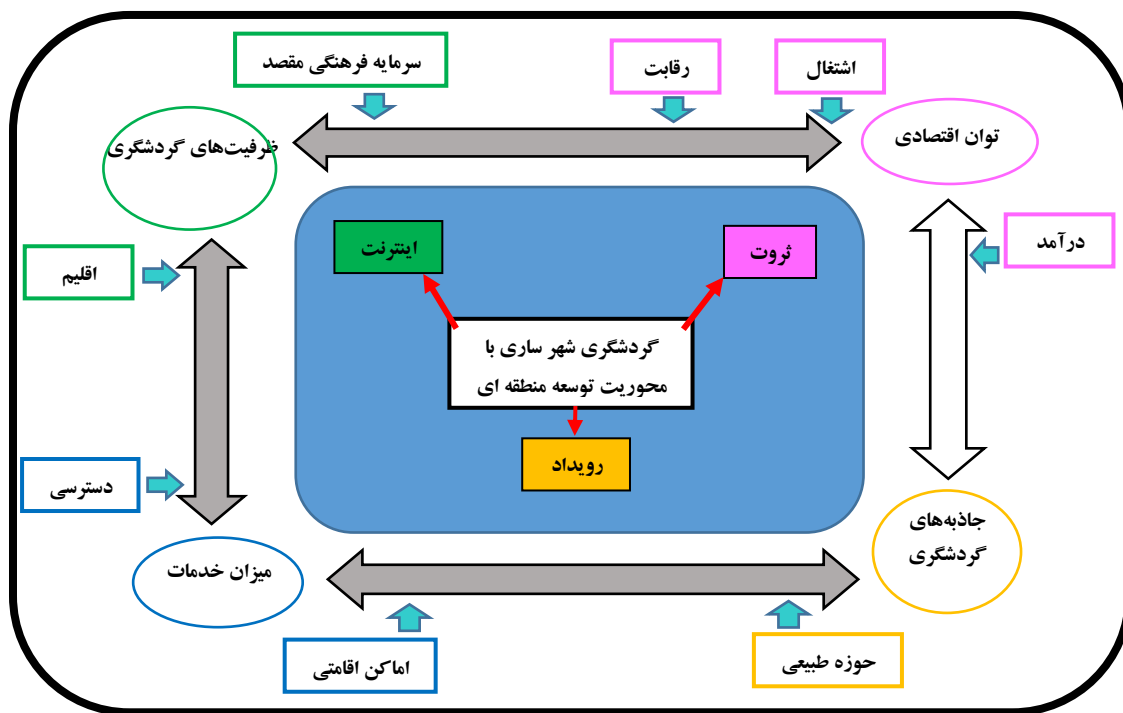
شاخص "اتصال به فناوری نوین جهانی (اینترنت)" نیز به اهمیت ارائه خدمات و اطلاعات به گردشگران اشاره دارد. در عصر حاضر، گردشگران برای برنامه‌ریزی سفر خود به اینترنت نیاز دارند و باید اطلاعات کافی درباره جاذبه‌های گردشگری، امکانات رفاهی و خدمات موجود در شهر ساری در دسترس آن‌ها باشد. بنابراین، اتصال به فناوری نوین جهانی می‌تواند به بهبود تجربه گردشگری در شهر ساری کمک کند.

۶. نتیجه‌گیری

عوامل موثر بر توسعه گردشگری در قرن بیست و یکم به‌عنوان بهره‌گیری از فرصت‌های تجاری ارزشمند در بخش‌های خدماتی به ویژه گردشگری تعریف می‌شود. اکنون گردشگری به عنوان یکی از مهم‌ترین صنایع توسعه پایدار، فرصت بزرگ اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی برای کلان شهرها و مادر شهرهای جهانی به وجود می‌آورد. رقابت در جهت توسعه گردشگری پایدار با توجه به ارائه نیازهای گردشگران، باید مورد اهمیت و برنامه‌ریزی مدیریت گردشگری و مدیریت شهری قرار گیرد. گردشگری مجموعه و نظامی از عناصر به هم پیوسته می‌باشد که در تمامی مراحل با هم در تعامل می‌باشند. از جمله این عناصر، زیرساخت‌ها می‌باشند که از نقشی حیاتی در فرآیند گردشگری و توسعه آن برخوردارند. آنچه که در توسعه زیرساخت‌ها قابل توجه است، استفاده جامعه میزبان از این تسهیلات است. بدین گونه توسعه گردشگری منجر به توسعه فرابخشی در جامعه میزبان به خصوص جوامع شهری شده و میزان رضایت از زندگی مردم بومی را افزایش می‌دهد، در واقع، کاربردهای چندمنظوره زیرساخت‌ها در گردشگری می‌تواند به پرداخته هزینه زیرساخت‌ها که منافع اقتصادی- اجتماعی گردشگری را در بر می‌گیرد، یاری رساند. تسهیلات و تجهیزات گردشگری عامل جذب گردشگر به شهر نیست اما به عنوان یکی از زیرساخت‌های مهم گردشگری مطرح می‌شود و نقش مهمی در افزایش ماندگاری و رضایت گردشگران دارد. بر اساس مطالعاتی که در زمینه گردشگری توسط محققین گوناگون مانند رفیعی دارائی و براتی (۱۳۹۳)، تبریزی و جعفرپیشه (۱۴۰۱) و مانند آنها انجام شده است، نشان می‌دهد که توسعه گردشگری دارای آثار وسیعی در ابعاد گوناگون است که موجب ایجاد رونق اشتغال به جریان انداختن سرمایه‌های اقتصادی، افزایش درآمدهای خارجی در پی افزایش تقاضای سفر خارجی و به دنبال آن افزایش امنیت در کشور می‌گردد.

در پژوهش حاضر در بررسی وابستگی میان شاخص‌های منتخب با استفاده از روش دیمتل فازی مشخص شده است هر چه شاخص در راستای محور λ ها به سمت بالاتر باشد،

تأثیرگذاری بیشتری بر بهبود گردشگری شهر ساری با محوریت توسعه منطقه‌ای داشته و هر چه شاخص در راستای محور لایها پایین‌تر باشد، میزان تأثیرپذیری بیشتری دارد. میزان تأثیرگذاری شاخص "اقلیم" بر بهبود گردشگری شهر ساری با محوریت توسعه منطقه‌ای نسبت به سایر شاخص‌ها بیشتر می‌باشد و شاخص "جهانی شدن و رقابت" در اولویت بعدی قرار دارد. همچنین میزان تأثیرپذیری شاخص "اتصال به فناوری نوین جهانی (اینترنت)" نیز از سایر شاخص‌ها بیشتر می‌باشد. در شکل شماره ۵ الگوی گردشگری شهر ساری با محوریت توسعه منطقه‌ای پیشنهاد شده است.

شکل ۵- الگوی گردشگری شهر ساری با محوریت توسعه منطقه‌ای

ترسیم: نگارندگان، ۱۴۰۲

کتابنامه

- احمدی، قادر. شهبازی، مرتضی. ریحان، محبوب (۱۳۹۸)، تحلیل و بررسی نقش گردشگری شهری از شاخص‌های شهر رویدادمدار در توسعه شهری (نمونه موردی: تبریز ۲۰۱۸)، دومین کنفرانس عمران، معماری و شهرسازی جهان اسلام، تبریز، <https://civilica.com/doc/1021476>
- اقدامیان، لیللا. تبریزی، نازنین. لطفی، صدیقه (۱۴۰۰)، نقش شاخص‌های سبز رشد هوشمند شهری در توسعه گردشگری شهر اصفهان، برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری، دوره ۱۰، شماره ۳۸، صص ۵۹-۸۶.
- الیاس‌پور، بهنام. سنجرى کنارصندل، نرگس (۱۴۰۲)، بررسی تأثیر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی و نرخ ارز بر گردشگری در ایران: شواهدی از رویکرد NARDL، پژوهش‌های اقتصادی (رشد و توسعه پایدار)، سال بیست‌وسوم، شماره ۲، صص ۱۱۹-۱۴۴.
- بابادی، فاطمه. بافق‌زاده، محمد (۱۴۰۲)، بررسی توان‌های زیست‌محیطی بر جذب گردشگری شهرستان باغملک، مطالعات مدیریت و کارآفرینی، شماره ۴۳، صص ۳۲۶-۳۴۱.
- بامری‌نژاد، فریده. کشتکار، امیررضا. کریم‌پور ریحان، مجید. افضل‌ی، علی (۱۳۹۸)، به کارگیری شاخص‌های اقلیمی در تعیین مناطق مستعد گردشگری استان کرمان، جغرافیا و برنامه‌ریزی محیطی، سال ۳۰، پیاپی ۷۵، شماره ۳، صص ۷۹-۹۸.
- پوراصغر، فرزاد. کاشف مبارکه، مهرداد. ابراهیمی خوسفی، محسن. کشتکار، مصطفی (۱۳۹۹)، بررسی تطبیقی برنامه‌ریزی فضایی (آمایش سرزمین) در کشورهای منتخب، تهران، ناشر: مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری.
- تبریزی، نازنین. جعفرپیشه، ملیکا (۱۴۰۱)، رویکرد بیوفیلیک در گردشگری شهری (مطالعه موردی: شهر اصفهان)، برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری، دوره ۱۱، شماره ۴۱، صص ۱۴۷-۱۲۳.
- جعفری، عزیزالله. نادعلی‌پور، زهرا. حیدری‌فر، زهرا. باقری، محسن (۱۳۹۹)، ایجاد اشتغال صنعت گردشگری با رویکرد پویایی سیستم‌ها، گردشگری و توسعه، سال نهم، شماره سوم، صص ۱۷۲-۱۵۳.
- حسام، مهدی. آقائی‌زاده، اسماعیل (۱۳۹۸)، تحلیل توزیع فضایی مراکز اقامتی در مقصدهای گردشگری شهری؛ مطالعه موردی: شهر رشت، فصلنامه گردشگری شهری، دوره ۶، شماره ۴، صص ۱-۱۶.

- حسین‌زاده دلیر، کریم. خلیلی، رضا. کرمی، مرتضی (۱۳۹۳)، ارزیابی دسترسی گردشگران شهری به اماکن خدماتی - رفاهی در شهرهای ایران (مطالعه موردی: شهر تبریز)، فصلنامه جغرافیایی فضای گردشگری، دوره ۳، شماره ۱۱، شماره پیاپی ۱۱، صص ۱۲۸-۱۰۷.
- حسینی کسوتی، سید سجاد (۱۳۹۵)، طراحی پیاده‌راه، راهی به سوی تجدید حیات بافت تاریخی شهری، (نمونه موردی: خیابان جمهوری شهر ساری)، پایان‌نامه جهت اخذ مدرک کارشناسی، استاد راهنما: نصرت‌ا... گودرزی، دانشگاه مازندران، دانشکده هنر و معماری.
- داوری، سیده الهام. امینی، مرضیه (۱۴۰۲)، آینده‌پژوهی برنامه‌ریزی توسعه گردشگری؛ مطالعه موردی: شهر قائن، علوم جغرافیایی، شماره ۴۲، صص ۵۹-۴۰.
- دعاگویان، داود. اسدی‌فرد، محمد (۱۳۹۸)، چالش‌های قانونی پلیس با هنجارشکنان اخلاقی گردشگران استان مازندران، مطالعات پلیس زن، شماره ۳۱، صص ۵۳-۳۷.
- رفیعی دارائی، هادی. براتی، جواد (۱۳۹۳)، نقش صنعت گردشگری در ایجاد اشتغال در استان خراسان رضوی، مطالعات مدیریت گردشگری، سال هشتم، شماره ۲۵، صص ۱۳۴-۱۰۹.
- رفیعی دارائی، هادی. رهنما، علی. استادفرد، آزاده (۱۳۹۹)، بررسی تأثیر فضای سرمایه‌گذاری بر درآمد گردشگری در کشورهای منتخب خاورمیانه، مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، سال هجدهم، شماره ۲، شماره پیاپی ۳۵، صص ۸۶-۵۵.
- سید جباری، آناهیتا. زال، محمدحسن. رمضان‌زاده لسبویی، مهدی (۱۳۹۸)، تأثیر سرمایه فرهنگی بر جذب گردشگر (نمونه موردی: شهر بابلسر)،
<https://rms.umz.ac.ir/~mrmezanazadeh/ViewResearch.aspx?ResearcherID=62685>
- شاه‌آبادی، ابوالفضل. راغفر، حسین. گهرازه، ساناز (۱۳۹۹)، تأثیر جهانی شدن و رقابت‌پذیری بر تاب‌آوری اقتصادی کشورهای منتخب سند چشم‌انداز و گروه جی هفت، سیاست‌های راهبردی و کلان، سال هشتم، شماره ۲۹، صص ۱۴۳-۱۲۰.
- شاه‌آبادی، ابوالفضل. مرادی، علی. بابایی، مجید (۱۴۰۲)، تأثیر مؤلفه‌های اقتصاد دانش‌بنیان در توسعه صنعت گردشگری در کشورهای منتخب، گردشگری و توسعه، شماره ۳۴، صص ۷۲-۵۹.
- صادقیها، مهدی. نوری، سولماز (۱۴۰۰)، برنامه‌ریزی توسعه گردشگری و فضایی شهر نور با بهره‌گیری از رهیافت شهر خردورز، فصلنامه جغرافیایی فضای گردشگری، دوره ۱۰، شماره ۳۸ - شماره پیاپی ۲۵، بهار، صص ۱۸-۱.

- صفایی‌پور، مسعود. گشتیل، فروغ. رحیمی چم‌خانی، علیرضا. پناهی‌نژاد، ابوطالب. موسوی، سید چمران (۱۳۹۴)، تأثیر استفاده از فناوری اطلاعات و ارتباطات بر شکل‌گیری گردشگری الکترونیکی در بین گردشگران ورودی به شهر شیراز، جغرافیا و توسعه فضای شهری، دوره ۲، شماره ۲، شماره پیاپی ۳، صص ۷۳-۵۵.
- صفراآبادی، اعظم. احمدپور، علی (۱۳۹۸)، برنامه‌ریزی تفرجگاه‌های پیرامون شهرها با تاکید بر گردشگری سلامت؛ مطالعه موردی چشمه آبگرم تودلویه، نشریه آمایش جغرافیایی فضا، دوره ۹، شماره ۳۱، صص ۸۲-۶۹.
- طلعتی، ریحانه. حیدری، محمد (۱۴۰۲)، تاثیر عوامل استراتژیک بر اثربخشی تبلیغات سازمان گردشگری، پژوهشنامه مدیریت و مهندسی صنایع، شماره ۱۴، صص ۴۹-۲۹.
- عباسی کشکولی، محمدعلی. توتونچی، جلیل. علوی‌راد، عباس. دهقان تفتی، محمدعلی (۱۴۰۰)، بررسی میزان اثرگذاری شاخص‌های اقتصادی در تحقق‌پذیری توسعه صنعت گردشگری در شهر فیروزآباد، فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، سال ۱۲، شماره ۴۴، صص ۱۵۶-۱۴۱.
- عینالی، جمشید. الهی چورن، محمدعلی. چراغی، مهدی (۱۳۹۷)، تبیین موانع توسعه صنعت گردشگری (مطالعه موردی) شهر کجور، فصلنامه جغرافیایی فضای گردشگری، دوره ۷، شماره ۲۸، پاییز، صص ۱۲۴-۱۰۹.
- عزت پناه، بختیار (۱۳۹۹)، تبیین نیروهای پیشران مؤثر بر آینده توسعه صنعت گردشگری در شهرهای مرزی مطالعه موردی: شهر بانه، نشریه گردشگری شهری، دوره ۷، شماره ۱، صص ۷۸-۶۹.
- فیروزجائیان، علی اصغر. صالحی، صادق. غلامرضازاده، فاطمه (۱۳۹۴)، تحلیل جامعه‌شناختی زیاله-ریزی در بین گردشگران (مطالعه موردی: استان مازندران)، برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری، شماره ۱۳، صص ۱۸۶-۱۶۸.
- فیضی، سلمان. حیدری، رحیم. روستایی، شهریور (۱۳۹۹)، بررسی تاثیر برندسازی مقاصد بر توسعه گردشگری شهری (مورد مطالعه کلانشهر تبریز)، نشریه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، دوره ۲۰، شماره ۵۹، صص ۲۵۲-۲۲۹.
- قاسم‌زاده، عباس. سمیع‌فرد، عاطفه. زنجانی، محمد. سارلی، عبدالجلیل (۱۴۰۲)، هوشمندسازی مدیریت توریسم، پژوهشنامه علم مدیریت در صنعت، شماره ۳، صص ۵۱-۳۸.

- محمدی آشنانی، محمدحسین. میرعمادی، طاهره. دانه‌کار، افشین. مخدوم فرخنده، مجید. ماجد، وحید (۱۳۹۹)، سیاست‌های اقتصاد یادگیرنده جهت دستیابی به توسعه پایدار، فصلنامه علوم و تکنولوژی محیط زیست، دوره ۲۲، شماره ۲، شماره پیاپی ۹۳، صص ۲۷۴-۲۵۳.
- ملکی، سعید. پرویزیان، علیرضا. احمدی، هاجر (۱۳۹۶)، سنجش کارایی و رتبه‌بندی شاخص‌های طبیعی و زیرساخت‌های گردشگری در شهرستان‌های استان ایلام، با استفاده از تحلیل رگرسیونی و تحلیل سلسله‌مراتبی TOPSIS، فرهنگ ایلام، دوره ۱۸، شماره ۵۴ و ۵۵، صص ۲۲-۷.
- مودودی ارخودی، مهدی. فردوسی، سجاد (۱۴۰۲)، شناسایی عوامل موثر بر ارتقاء مقصدهای گردشگری روستایی (مطالعه موردی: استان لرستان)، تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، دوره ۲۳، شماره ۶۹، صص ۲۵۸-۲۳۹.
- مهندسین مشاور مازند طرح (۱۳۹۴)، بازنگری طرح جامع شهر ساری، سازمان راه و شهرسازی استان مازندران.
- نادری، معصومه. ابراهیم‌بای سلامی، غلام‌حیدر. فلاح شمس، میرفیض. قالبیاف اصل، حسن (۱۴۰۱)، آسیب‌شناسی تأمین مالی صنعت گردشگری ایران در بستر بازار سرمایه (مطالعه موردی)، تحلیل بازار سرمایه، شماره ۷، صص ۲۶-۱.
- Cheng, Q.P., Zhong, F.L., (2019), Evaluation of tourism climate comfort in the Grand Shangri-La region Platea, Journal of Mountain Science, Vol 6, No 16, Pp 1452-1469.
- Da C, João Car (2005), Tourism Cluster Competitiveness and Sustainability: Proposal for a Systemic Model to Measure the Impact of Tourism on Local Development, BAR, 2(2), 47-62.
- Go, Hanyoung. Kang, Myunghwa (2023), Metaverse tourism for sustainable tourism development: Tourism Agenda 2030, Tourism Review, Volume 78, Issue 2.
- Kujawa, Joanna. (2017), Spiritual tourism as a quest, Tourism Management Perspectives 79:042-711, doi.org/0100101/j.tmp.71020120100.
- Liu, Zhen. Lan, Jing. Chien, Fengsheng. Sadiq, Muhammad. Nawaz, Muhammad Atif (2022), Role of tourism development in environmental degradation: A step towards emission reduction, Journal of Environmental Management, Volume 303, 1 February 2022, 114078.

- Manuel, R., Patricia Pinto and João, S. (2017), Residents' attitudes and the adoption of protourism behaviours: The case of developing island countries, *Tourism Management*, Vol. 10: 172–122.
- Marinello Samuele, Butturi Maria Angela, Gamberini Rita, Martini Umberto (2021), Indicators for sustainable touristic destinations: a critical review, *Journal of Environmental Planning and Management*, 2023, Vol. 66, No. 1, 1–30, <https://doi.org/10.1080/09640568.2021.1978407>.
- Mohammed, Amal H.A. (2022), SMEs' Sustainable Development Challenges Post-COVID-19: The Tourism Sector *World Journal of ENTREPRENEURSHIP, MANAGEMENT AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT*, Volume 18, Number 3.
- Rustamova, Shahnoza (2023), RESEARCH OF THE FEATURES OF TOURISM DEVELOPMENT AND ITS TERMINOLOGY, Том 5 № 5 (2023): XORIJIY TILLARNI IKKINCHI TIL SIFATIDA O`QITISH VA O`RGANISHDAGI MUAMMO VA YECHIMLAR Статъи Опубликован 2023-02-16.
- Wang, Jingyi (2018), *Urban Planning Research Considering the Influence of Natural Environment Content* from this work may be used under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 licence. Any further distribution of this work must maintain attribution to the author(s) and the title of the work, journal citation and DOI. Published under licence by IOP Publishing Ltd doi:10.1088/1755-1315/208/1/012048.